

K zaměření výzkumu perspektiv a podmínek socialistického životního způsobu

V souvislosti s prognózami vědy a techniky se často hovoří o předvídání „sociálních důsledků“ vědeckotechnických inovací. Úvahy a výzkumy podobného smyslu přináší mnoho zajímavých a důležitých poznatků, v obecném pohledu však nejde jen o zachycení důsledků a souvislostí — podobné prognózy obvykle nemají daleko k technicko-deterministickému pojetí společenského vývoje. Prognóza vědy a techniky nezbytně potřebuje vypracovanou prognózu sociální.

Jedním z charakteristických rysů socialismu je, že všechny stránky jeho života, růst výroby, ekonomické vztahy, sociální struktura, rozvoj vědomí, jsou utvářeny podle jednotného záměru a plánu. Uvědomělé řízení socialistické společnosti se proto opírá o stanovení sociálních cílů, pro jejichž dosažení společnost plánuje a vytváří vědeckotechnické prostředky. Obsah těchto cílů vůbec není produktem pragmatické orientace na dostupné vědeckotechnické možnosti, ale výsledkem plnění uvědomělých požadavků sociálního pokroku, podložených objektivními zákony dějin, výsledkem realizace principů marxisticko-leninské koncepce socialismu. Marxistická představa budoucnosti je neodmyslitelná od cílů rozvoje společnosti a člověka, jimž se podřizuje celý souhrn vědeckotechnických prostředků. Vylučuje tak bezcílné zdokonalování techniky i utopické odtržení sociálního pokroku od stále účinnějších vědeckotechnických nástrojů.

Sociální prognózy v úzkém smyslu chápeme jako prognózy možností budoucího vývoje takových stránek společ-

enského života, jakými jsou „třídní vztahy a s jejich existencí spjaté instituce, jako stát, právo, politické strany atd. K nim patří i prognózování politické ideologie, sociálních revolucí, národně osvobozeneckého hnutí, forem společenského vědomí, kultury, rodiny, obyvatelstva...“ [Vinogradov, Gončaruk 1972 : 179]. Toto obsáhlé vymezení¹ nazýváme sociální prognózou v „užším, slova smyslu proto, že jak prognóza vědy a techniky, tak prognóza ekonomická jsou v širším slova smyslu nesporně též sociálními prognózami; vždyť technika je společenským jevem, věda je formou vědomí, ekonomie zkoumá vztahy lidí v procesu výroby.

Rozlišení na vědeckotechnické, ekonomické a sociální prognózy ovšem zdaleka nemůže být předpisem pro konfrontaci vědeckotechnických a sociálních prognóz. Konečné určení sociálního, politického a duchovního života materiálními podmínkami se projevuje zprostředkovaně přes celý systém společenských a ekonomických vztahů a působí v něm zároveň i dialektická „zpětná vazba“: ideální, duchovní prvky zpětně ovlivňují prvky materiální. Vždyť „člověk sám je základnou své materiální výroby, jakož i každé jiné výroby, kterou vykonává. Proto všechny okolnosti, které působí na člověka, na tento subjekt výroby, modifikují ve větší nebo menší míře všechny jeho funkce a činnosti, tedy i jeho funkce a činnosti jako tvůrce materiálního bohatství, zboží. V tomto smyslu lze skutečně dokázat, že všechny lidské vztahy a funkce, nechtě se projevují jakkoliv a kdekoliv, ovlivňují

¹ Jsme si vědomi slabin této definice výčtem. Ani další ze základních prací týkajících se sociálního prognózování však poznání v tomto směru o mnoho neposunují. Např. I. V. Bestužev-Lada [Bestužev-Lada 1975 : 7-8] hovoří o sociálním prognózování v širším slova smyslu jako o „prognózování ve všech společenských vědách“, v úzkém slova smyslu jako o prognózování jen v sociologii, a v dalším („středním“) pojetí jako o pro-

gnózování ve všech společenských vědách kromě ekonomických. Budeme vycházet z tohoto pojetí, i když ani tato definice není definicí v pravém slova smyslu. Ve výzkumu životního způsobu a v současném prognózování vůbec nejde o resortismus, ale o řešení problémů, jež jsou komplexní povahy a vyžadují mnohostranný, víceoborový přístup.

materiální výrobu a zasahují do ní ve větší nebo menší míře určujícím způsobem“ [Marx, Engels 1958 : 295].

Ve vymezení sociální prognózy v „užším slova smyslu“ je uváděna tak široká paleta předmětů prognózy, že bez určitého integrujícího pohledu by nebylo v tomto směru vůbec možno k prognóze přikročit. Přitom jde o prognózu těch nejobtížnější předvídatelných jevů, například v oblasti duchovního života lidí.

Jaký integrující pohled zvolit, abychom mohli v jeho kontextu posuzovat vývojové možnosti v oblasti vzdělání, vztahu k práci, kultury, rekreace, sociálních jistot, forem spotřeby atd., jako strukturálních prvků určitého organického komplexu, který bude ve své vývojové perspektivě odpovídat cílům vývoje socialistické a komunistické společnosti a který zdůrazní rostoucí význam subjektivní stránky lidské existence, aktivitu společnosti jako celku, jejíž prostřednictvím lidé v dané společnosti zabezpečují uspokojování svých materiálních i kulturních potřeb?

Nemůže být sporu o tom, že z hlediska marxisticko-leninské metodologie musí být tento pohled odvozen z vlastního vývoje objektu, tj. z vývoje socialistické společnosti. Nelze jej hledat v pojmech či ideálech, implantovaných na společnost zvenčí, ani v nějakém teleologickém přístupu, který společenskému vývoji subjektivisticky vnucuje konečný cíl. Vodítkem je zde pojem společensko-ekonomické formace, jenž — na rozdíl od subjektivistických metodologií, pohlížejících na společnost vůbec a na socialistickou společnost zvlášť jako na mechanický agregát různých jevů — respektuje vnitřní logiku vývoje této společnosti, její vlastní zákonitost.

Zjišťujeme-li, že existující prognózy trpí nedostatkem integrujícího pohledu, syntetického zřetele, nedomníváme se, že jsou vědomě resortní a vůbec nesladěné. Spíše jde o to, že toto sladění zůstává více méně povrchní, nerespektuje dostatečně kauzální zřetězení sociální jevů a tento nedostatek se vyvažuje spíše extenzivní snahou pokrýt všechny oblasti společenského života.

Pro současnou etapu budování rozvinuté socialistické společnosti je typické, že nachází zdroje své dynamiky právě v mož-

nostech dokonalejšího a harmoničtějšího vzájemného působení vědeckotechnických, výrobních, sociálně politických, ideologických a kulturních přeměn. Úroveň dosažených zdrojů, možnosti využít nové výrobní síly spjaté s uplatněním vědy, organizace a kvalifikace i rozvinutost socialistických vztahů umožňují, aby všechny formy života a vědomí mohly mnohem bezprostředněji působit jako stimuly k rozvinutí společenské aktivity. Váha zdrojů, jež plynou z péče o životní, politickou, ideovou, vzdělanostní a kulturní úroveň pracujících, stoupá a stává se stále významnějším zdrojem vědeckotechnického a ekonomického vývoje. Právě v této souvislosti vystupuje do popředí význam společenského rozvoje sil, schopností a aktivity každého člověka, utváření socialistického životního způsobu. Socialistická společnost klade úkol všestranného rozvoje člověka do souvislosti s řízením společenského rozvoje. Každá etapa socialistického vývoje znamenala nejen pokrok v rozvoji výroby a socialistických vztahů, ale i v utváření socialistického člověka a formování jeho způsobu života. Klíč k porozumění novým rysům současné etapy je v pochopení všestranného společenského rozvoje člověka nejen jako základní hodnoty a cíle sociálního a vědeckotechnického rozvoje, ale i jako základního prostředku zvyšování úrovně a rychlosti všeobecného rozvoje společnosti. Proto se dnes do ohniska teoretického i praktického zájmu dostává kategorie socialistického životního způsobu.

Tato kategorie významně doplňuje sociálně politickou charakteristiku naší společnosti a přispívá i k požadavku přejít od převážně ekonomických prognóz ke komplexnímu pohledu na budoucnost společnosti. Bylo by ale omylem, kdybychom tento přechod chápali tak, jak to odpovídá dnes časté představě — že stačí k vědeckotechnickým či ekonomickým prognózám prostě přiřadit prognózu socialistického životního způsobu a odhalit tím cíle, jež by vystupovaly vůči ekonomickému rozvoji jako kritéria vyššího řádu. Skutečnost je mnohem složitější. Sám socialistický životní způsob je složitě determinován a k jeho analýze je třeba přistupovat se snahou zachytit dialektiku objektivních a subjek-

tivních faktorů, které určují jeho místo v komplexu společenských činností.

Společným jmenovatelem jak společenských cílů, tak ekonomických prostředků je člověk. V prognóze sociální je zdůrazněno především jeho finální pojetí, pojetí člověka jako „vlastního smyslu“, jako harmonicky se rozvíjející osobnosti, v ekonomické prognóze je ústřední spíše druhá jeho stránka — člověk jako pracovní síla. V dlouhodobém pohledu si obě pojetí neodporují, naopak v etapě organického spojování předností socialismu s přínosy vědeckotechnické revoluce v rozvoji výrobních sil, jakožto společenské kategorie, je stále více akcentován společenský rozvoj člověka jako základního cíle, jenž se v socialistických podmínkách stává nakonec rozhodujícím prvkem rozvoje výrobních sil.

I. Struktura životního způsobu, kritérium výběru jeho komponent

Životní způsob je chápán většinou jako určitý uspořádaný komplex činností, vztahů, hodnot a potřeb.² Při jeho analýze a prognóze velmi záleží na tom, aby byla dobře vystižena jeho struktura, determinanty, které působí na vývoj jednotlivých komponent, a vztahy existující mezi těmito komponentami.

Z determinant životního způsobu, jak vyplývá mj. z obou uvedených definic, je nejdůležitější existující výrobní způsob — daná úroveň výrobních sil a výrobních vztahů a na nich závislý systém sociálních a ideologických vztahů. V podmínkách socialistických výrobních vztahů, v podmínkách celospolečenského vlastnictví výrobních prostředků, nastává poprvé v dějinách možnost rozvoje každého individua prostřednictvím rozvoje celé společnosti, přičemž rozhodující úloha v tomto procesu náleží dělnické třídě.

Z úrovně výrobních sil vyplývá stupeň

prosazování vědeckotechnické revoluce a s ním související podmínky (technická vybavenost atd.), dále velikost a přírůstek národního důchodu a způsob jeho rozdělování. Na těchto faktorech, jakož i na určitém specifickém charakteru dané společnosti (ovlivněném tradicí, geografickým prostředím apod.) a na vlivech vnějšího prostředí (zařazení v rámci integračních procesů, vliv mezinárodních vztahů atd.) pak závisí další faktory, které již bezprostředně formují životní způsob společnosti — charakter práce, životní úroveň (a s ní spojené členění časového fondu), úroveň vzdělání, participace na řízení, kultura atd.

Těmto posledně jmenovaným faktorům odpovídají zároveň skupiny komponent, které v dosavadních výzkumech byly analyzovány jako relativně samostatné okruhy ekonomického, sociologického a filozofického charakteru. Každá z těchto komponent (a další jejich součástí) představuje opět určitý souhrn činností, vztahů mezi lidmi i mezi společností a přírodou, potřeb jakožto hybných sil činností, hodnot a postojů.

Otázka struktury životního způsobu není dosud dostatečně vyjasněna; v dosavadních pracích týkajících se analýzy životního způsobu (o prognóze nemluvě) se zatím také nepodařilo vyčerpávajícím způsobem naznačit všechny vztahy, které mezi jednotlivými, dosud stanovenými komponentami existují. Problémy jsou například v nestejně úrovni teoretické rozpracovanosti jednotlivých komponent a jejich skupin; zatímco třeba oblast vzdělání patří k tradičním disciplínám s poměrně vysokou úrovní výzkumů, prognózy změn společenského vědomí, hodnotového systému společnosti a v neposlední řadě ani pravděpodobného vývoje politického systému socialistické společnosti a jeho vlivu na národní hospodářství nejsou zatím k dispozici. Ani kritérium rozčleño-

² Vymezení životního způsobu, resp. socialistického životního způsobu, je dosud předmětem teoretické diskuse. Existuje názor, že životní způsob je určité uspořádání lidských aktivit. Např. I. Hruža jej definuje jako „způsob uspořádání mnohostranných činností, jimiž se dané individuum, třída či celá společnost projevují a jimiž se zároveň udržují a obnovují; je to tedy způsob uspořádání těchto činností, odpovídající konkrétně historickému charakteru dané společensko-ekonomické formace, postavení daného člověka, třídy či sociální skupiny v ní“ [Hruža 1974 : 802]. B. a J. Filip-

covi vymezení rozšiřují na „kvalitativní komplex, zahrnující v sobě lidské činnosti, s nimi spjaté vztahy, hodnoty a normy, jakož i potřeby a způsoby jejich uspokojování a utváření, v němž do popředí vystupuje zejména integrace všech uvedených stránek života. Tento komplex je v podstatě determinován základní charakteristikou společensko-ekonomického řádu, materiálními životními podmínkami, především ekonomickým postavením jednotlivých společenských tříd a skupin“ [Filipcová, Filippec 1973 : 316].

vání životního způsobu na komponenty není vždy jednotné. Dosavadní členění probíhalo — vždy v souladu s konkrétním sledovaným cílem — na různých úrovních agregace a abstrakce. Pokud měl model komponent a subkomponent kategorie životního způsobu sloužit jako podklad pro vytvoření soustavy ukazatelů využitelné v řídicí a plánovací praxi, vycházel z možností zavedeného systému statistiky. Pokud se naopak autoři snažili strukturovat komponenty spíše jako nástroj hlubšího poznání zákonitostí formování a vývoje životního způsobu, členili komplex životního způsobu podle relevantních skupin prvků, které podle jejich názoru charakterizují nejlépe jejich pojetí problému.

V podstatě šlo v dosavadních výzkumech vždy o taxonomické vyjádření struktury životního způsobu [Illner, Filáčková, Loukotková, Foret 1975 : 11—24], tedy vyjádření zatím převážně statické, i když v komentáři bývají naznačeny také hlavní vztahy a závislosti mezi jednotlivými prvky. Tyto vztahy však dosud nejsou dovedeny do vyjádření v dynamickém modelu. Vyplývá to především z nesmírné složitosti problematiky a částečně snad i z relativně krátké doby takto intenzivního zkoumání problematiky životního způsobu.

Podívejme se nejprve na dosavadní přístupy k taxonomickému členění kategorie životního způsobu. Budeme přitom sledovat především logiku vytváření jednotlivých komponent, resp. skupin komponent, s důrazem na zjištění kritéria jejich výběru.

M. Illner v citované práci předkládá soustavu těchto třinácti komponent: 1. biosociální reprodukce; 2. zdraví; 3. práce; 4. sociální participace; 5. příjmy; 6. spotřeba a spojení; 7. bydlení; 8. prostorová mobilita; 9. vzdělání; 10. kultura; 11. rekreace; 12. sociální komunikace; 13. protisociální chování. Autor navrhuje ještě další — snad je lze nazvat příčné — členění prezentovaných komponent, a to vždy na činnosti, potřeby, vztahy a hodnoty adekvátní jednotlivým komponentám. Uvedené dělení na komponenty vychází celkem striktně z povahy informací, které jsou k dispozici v dosavadní statistické praxi, a sleduje vytyčený cíl: podat na základě takto strukturované kategorie ži-

votního způsobu sít indikátorů (nejprve v prvním přiblížení), které by pak (sledovány v určitém časovém úseku) ukazovaly vývoj relevance jednotlivých komponent a kvantitativní posuny ve struktuře životního způsobu obecně.

Podobně, především k účelům pokud možno okamžitého praktického využití, klasifikuje strukturu kategorie životního způsobu O. Šulc, i když se ve své práci omezuje pouze na náčrt komponent a nepokouší se o vytvoření soustavy ukazatelů. Vyjadřuje se k otázce, jež je podle našeho názoru zásadní pro celý další výzkum životního způsobu: Jaké je hledisko určující logiku výběru komponent? Je toho názoru, že „hrubým kritériem členění životního způsobu na komponenty je jejich ustálenost jako kategorií, pro něž lze definovat dlouhodobé, obecné koncepty vývoje a ideologické rozdílnosti, které mají průřezový, mezioborový charakter a jsou proto v praxi ustáleny jako výzkumné problémy, temata konferencí nebo vyhraněné obory vědeckého zkoumání. Smysl strukturování životního způsobu je v současné úvodní etapě teoretického výzkumu především praktický“ [Šulc 1973 : 650].

V tomto příspěvku nám však jde o to, zjistit, jaká struktura kategorie životního způsobu bude vyhovovat potřebě odhalování tendencí směřujících k formování jeho socialistické kvality a přitom bude dostatečně odrážet dlouhodobé cíle vývoje socialistické společnosti. Pokusíme se proto sledovat strukturu životního způsobu nikoli podle stávajících vědních disciplín, podle dnes statisticky sledovaných oblastí, ale podle příčiny, pro niž byl vlastně výzkum socialistického životního způsobu iniciován.

V úzké návaznosti na teorii společenského vývoje, především na učení o sociálně ekonomických formacích, konstruuje osnovu ukazatelů způsobu života I. V. Bestužev-Lada [Bestužev-Lada 1974]. Navrhuje nejprve stanovit soustavu základních kvalitativních ukazatelů (adekvátních dané sociálně ekonomické formaci), jako je povaha vlastnictví výrobních prostředků, sociálně třídní struktura společnosti, povaha, cíle a třídní podstata ekonomiky sociálních vztahů a kultury, povaha vládnoucí ideologie atd.

Další skupina ukazatelů má specifikovat životní způsob uvnitř dané sociálně ekonomické formace. Autor ji nazývá skupinou ukazatelů kvantitativních, a to vnitřně členěnou jednak na ukazatele základních aspektů vědeckotechnické revoluce, jednak na ukazatele základních předpokladů a důsledků vědeckotechnické revoluce. Do první podskupiny zahrnuje Bestužev-Lada objem výroby energie, objem výroby surovin, úroveň mechanizace a automatizace a objem zemědělské výroby. Do druhé patří životní úroveň, střední délka života a další populační ukazatele, profesní a vzdělanostní struktura, údaje o velikosti rodiny, o časovém rozpočtu, obytná plocha atd.

Vlastní struktura životního způsobu je pak podle Bestuževa-Lady určena těmito deseti základními prvky: povahou práce, hmotnou životní úrovní, volným časem, vzděláním, kulturou, rodinou, politickými a národnostními vztahy, protisociálními jevy, urbanizací, dopravou a komunikací.

Toto poslední vymezení se výrazně neliší od hypotéz uvedených u některých dalších autorů. Zdá se však, že ostatní skupiny ukazatelů, ať už kvalitativní, nebo kvantitativní, pokud mají charakterizovat například základní aspekty vědeckotechnické revoluce, nerozšiřují poznávací přínos těchto soustav adekvátně přirůstkem jejich složitosti. Navíc některé ukazatele v uvedeném projektu jsou součástí jak obecně charakterizujícího souboru ukazatelů, tak vlastní soustavy ukazatelů životního způsobu v užším slova smyslu. Autor zde v podstatě slučuje dva problémy: výběr charakteristických ukazatelů sociálně ekonomické formace v období nástupu vě-

deckotechnické revoluce a vymezení struktury životního způsobu. Podle našeho názoru však může (a zákonitě musí) rozdíly v povaze životního způsobu v rozdílných společenských systémech ukázat již výzkum jeho vlastních komponent a vývoje jejich reprezentativních ukazatelů.

B. a J. Filipcovi [Filipcová, Filipec 1974 : 298—299] navrhuji využít tohoto členění souhrnných komponent životního způsobu: 1. práce; 2. účast na životě společnosti; 3. vzdělání; 4. způsob zachování rodu - rodina; 5. zdraví - výživa; 6. bydlení a bytový standard; 7. domácnost a její provoz; 8. oblékání - péče o vlastní vzhled; 9. volný čas; 10. účast na kultuře; 11. komunikace; 12. světonázorová orientace, hodnotový systém a normy chování.

Toto členění, po horizontálním doplnění komponent aspekty činností, vztahů, potřeb a hodnot, jak je autoři navrhuji, odpovídá jejich výše uvedenému vymezení životního způsobu jako kvalitativního komplexu, zahrnujícího v sobě lidské činnosti, s nimi spjaté vztahy, hodnoty a normy, jakož i potřeby a způsoby jejich uspokojování a utváření.

Takto koncipovaný přístup k životnímu způsobu, chápánému jako „úběžník cílů socialistické společnosti“, je nesporně správný a dovoluje postupně vyústit v takový systém sociálních ukazatelů, který ukáže trendy pohybu jednotlivých komponent a umožní tím socialistické společnosti jejich lepší uvědomělé ovládání a řízení.

Aniž bychom usilovali o to dále rozmnožovat seznamy komponent, lišících se ostatně u autorů vycházejících ze současných poznatků marxisticko-leninských společenských věd jen v detailech,³ chtěli bychom se pokusit hledat další možnosti

³ Pro doplnění uvádíme i 12 komponent (resp. podle autorovy terminologie „indikátorů“ k měření kvality života), jak je navrhl americký sociolog Wendell Bell na VIII. sociologickém kongresu v Torontu, 1974:

1. osobní fyzická bezpečnost proti násilí, nemocem, nešťastným náhodám,
2. ekonomický blahobyt z hlediska kvality a rozmanitosti zboží široké potřeby (zejména potravinářského), zdůvodněné očekáváním dalšího zlepšení a rozkvetu,
3. spravedlnost v rámci zákona, zajištění rovnosti práv, soulad s přijatými normami, ochrana proti nespravedlnosti,
4. národní bezpečnost proti vnějším a vnitřním nepřítelům,
5. sociální zabezpečení ve stáří a v případě nemoci,
6. duchovní blaho osobnosti včetně možnosti sebevyjádření a získání mnohostranné zkušenos-

- ti, vztahy v rodině a k přátelům, perspektiva dlouhodobého a osobnost uspokojujícího života,
7. účast individua na společenském životě, počítaje v to sociální mobilitu, status, pocit hrady z příslušnosti k určité sociální skupině, důstojnost, vliv, účast na řízení, možnost určovat svou budoucnost v rámci existujícího sociálně ekonomického způsobu života,
8. rovnost možnosti v dosažení vzdělání, pracovní příležitosti, bydlení a odpočinku,
9. kvalita kulturního života včetně vzdělání, umění, zábavy, odpočinku, organizace volného času: masové sdělovací prostředky,
10. občanské svobody, včetně volebního práva, svobody slova a shromažďování,
11. kvalita technického prostředí včetně dopravy a spojů, vybavenosti domácností, komunálních služeb, lékařské a školské vybavenosti,
12. kvalita vnějšího prostředí, včetně jeho estetické stránky, ochrany před znečištěním atp.

přístupu ke studiu problematiky životního způsobu v dlouhodobější vývojové perspektivě. Předem jsme si vědomi toho, že výsledek takové úvahy není dnes bezprostředně využitelný ve společenském plánování a řízení a že je spíše pokusem o lepší pochopení celé problematiky teorie formování a vývoje socialistického životního způsobu a jeho zakotvení ve složité soustavě cílů a prostředků vývoje rozvinuté socialistické společnosti.

V zájmu této společnosti je, aby se způsob života jejích členů vyvíjel s důrazem na jeho socialistickou kvalitu a aby pro tento vývoj byly vytvářeny všechny potřebné podmínky. Cílem však není pouze způsob, jakým lidé žijí, ale sám člověk, začleněný do určitých společenských vztahů, člověk, který je mnohostranně se rozvíjející osobností, jejíž způsob života je projevem a zároveň jedním z nástrojů prosazování tohoto rozvoje. V tomto pojetí bychom mohli označit socialistický životní způsob za takový souhrn činností, vztahů, potřeb, hodnot a norem, který odráží cestu k cíli komunistické společnosti — k všestrannému společenskému rozvoji člověka. Za nejprínosnější považujeme v dané etapě výzkumu identifikovat a analyzovat základní skupiny faktorů působících na rozvoj osobnosti a z tohoto hlediska strukturovat kategorii životního způsobu a výzkumu jeho formování a rozvoje.

Při seskupování faktorů působících na rozvoj životního způsobu vyjdeme z několika základních předpokladů: Člověk je nejen produktem společenských vztahů, ale aktivně na ně působí. Na způsob života působí rozvoj výroby a všech společenských vztahů i způsob realizace těchto vztahů (řízení, systém odměňování atd.). Přitom bude důležité odhalovat rozpory, které existují mezi cíli a prostředky v jednotlivých takto klasifikovaných faktorech formování a jim odpovídajících komponentách životního způsobu, tzn. nejzávažnější současné problémy, narušující akceleraci procesu společenského rozvoje socialistické osobnosti.

Uvědomíme-li si tento kontext, pak se

nám jako hledané kritérium rozčlenění kategorie životního způsobu na jednotlivé komponenty jeví cíl, pro nějž je rozvoj socialistického životního způsobu podcílem — všestranný společenský rozvoj lidské osobnosti, nebo lépe řečeno, způsob spolupůsobení těchto komponent na dosažení cíle. Jsme si přitom vědomi dialektického vztahu, který existuje mezi tímto cílem a prostředky k jeho dosažení, i nebezpečí, které by vyplývalo z přeskakování etap a ze snahy vyžadovat například v dnešním vývojovém úseku životní způsob adekvátní komunismu, aniž by pro něj byla vybudována příslušná materiálně technická základna a aniž by byla dosažena odpovídající úroveň výrobních vztahů.

Mohli bychom tedy nyní vydělit zhruba následující čtyři skupiny faktorů⁴ (činností, vztahů, hodnot a potřeb), které spolupůsobí při rozvoji socialistické osobnosti a určují charakter a strukturu životního způsobu:

1. Práce

Jedná se zde o možnosti rozvoje člověka jako účastníka pracovního procesu jak při fyzické, tak duševní práci. Jelikož v procesu vyrovnávání rozdílů mezi těmito druhy práce nejsou podmínky práce stejné, je třeba přitom brát v úvahu i další aspekty pracovní činnosti, zejména možnosti zdokonalování, možnosti seberealizace a možnosti participace na řízení pracovního procesu. Zvláštní částí této komponenty je systém odměňování. Zanedbat nelze v této souvislosti ani kladný či záporný vliv práce na tělesné a duševní zdraví

2. Vzdělání, výchova, duchovní život

Vzděláním budeme rozumět nejen dosaženou úroveň vědomostí, ale také vzdělávací činnost, jež je neoddělitelně spjata s výchovou. Do této skupiny faktorů zařazujeme citový rozvoj, zejména ve vztahu k rodinnému životu, kulturní rozvoj (pasivní i aktivní cestou) — i když oba mají značnou platnost i v ostatních skupinách.

⁴ Přitom je třeba si uvědomit, že v různých etapách historického vývoje může být toto dělení různé, resp. měnit se váha jednotlivých faktorů

a začínají působit některé nové, zatímco důležitost jiných mizí.

3. Životní podmínky, zejména úroveň materiální spotřeby a způsob trávení volného času

Zde je nejprve třeba uvážit reálné možnosti růstu absolutní sumy volného času a zároveň zjistit, jak se vyvíjí ta její část, kterou má člověk skutečně k dispozici, tj. oprostěná zejména od doby nutné pro obstarávání služeb různého druhu. Dále tu hraje rostoucí roli způsob spotřeby, hlavně ve spojitosti se stykem konzumenta s tzv. „spotřební technikou“, a technickými spotřebními předměty. Sem zahrnujeme také péči o fyzický stav člověka.

4. Rozvoj lidské osobnosti vztahem ke kolektivu a společnosti

Jedná se zde především o tyto závažné složky: společenská aktivita, politická aktivita, participace na řízení společnosti, jednota osobních a společenských zájmů, princip kolektivismu. Tato složka je spolu s principem sociální rovnosti netypičtější pro odlišnou kvalitu socialistického životního způsobu, prolíná ve skutečnosti všemi jeho oblastmi a tvoří zároveň nejobecnější podmínku jeho formování [Kutta, Soukup 1973 : 234].

Snahou socialistické společnosti je utvářet podmínky pro životní způsob ve smyslu podpory naznačených aktivit, samozřejmě při respektování konkrétních historických podmínek. Pro vývojovou etapu, jejíž počátkem byla socialistická revoluce, je charakteristické, že v jejím průběhu dostávají široké vrstvy lidí poprvé v dějinách možnost „projevit a rozvinout vedle charakterových také další, dosud jen latentně existující vlastnosti, schopnosti, talenty, ať už v oblasti správní či organizační, ekonomické, kulturní apod.“ [Maršík, Ruml 1975 : 511].⁵

Možnosti prosazování jednotlivých podmínek rozvoje socialistického životního způsobu jsou ovšem podmíněny mnoha okolnostmi — především rychlostí vývoje materiálně technické základny socialismu a komunismu, pokrokem vědy a přeměnami společenského vědomí, růstem produktivity práce a s ním souvisejícím uvolňováním prostředků pro další rozvoj automatizace výrobních procesů. S vědeckotechnickým rozvojem bezprostředně souvisí rozvoj socialistických výrobních vztahů — jednak jako nutný předpoklad, jednak jako stále se vyvíjející výsledek rozvoje výrobních sil za socialismu. Přitom je třeba mít neustále na paměti, že rozvoj vědy a techniky je sice jedním z nejdynamičtějších činitelů ve vztahu k životnímu způsobu, že však tento rozvoj neovlivňuje člověka jen bezprostředně, ale mnoha různými způsoby zprostředkování, a to především prizmatem výrobních vztahů. V procesu zavádění stále nové techniky vzrůstá i vliv spotřeby tzv. „spotřební techniky“ na možnosti kladného, resp. záporného vývoje schopností a dovedností člověka.

Charakter výrobních poměrů a složka životního způsobu, kterou jsme označili v našem hrubém dělení jako čtvrtou komponentu a ve které se výrazně projevuje význam uvědomění, působí s postupem vývoje socialistického životního způsobu stejným směrem, i když v jednotlivých etapách různě. V současném stádiu vývoje, kdy ještě nelze hovořit ve všech případech o možnosti všestranného rozvoje lidské osobnosti v pracovním procesu, přispívají možnosti participace na řízení společnosti a možnosti společenské a politické aktivity ke zvýšení seberealizace pracovníka.⁶

⁵ M. Maršík a V. Ruml hovoří v souvislosti s rozbořením možnosti rozvoje lidské osobnosti, otevřených socialistickou revolucí, o „komplexu vlastností, které se zrodily v dělnické třídě ... a zahrnují dědičství toho nepozitivnějšího a nehumánnějšího, co vytvořily dějiny lidstva v člověku“. Mají na mysli především vlastnosti, jež právě v procesu rozvoje socialistické společnosti dávají základ socialistickému životnímu způsobu. Za nejvýznamnější z nich považují 1) účast na produktivní předmětné činnosti; 2) odpor proti zvěcnění lidských vztahů jako předpoklad nedeformovaného projevu lidských potřeb a emocí; 3) vyvinutý vztah a cit kolektivity a lidské solidarity; 4) vyvinutý cit pro společenský pokrok a vývoj, schop-

nost neustrnout; 5) stálá potřeba poznání a kultury.

⁶ Navíc některé konkrétní výzkumy ukazují, že není možno hovořit o jednoznačném vztahu mezi charakterem práce (zaměstnání u stroje, manuální práce atd.) a sociálními charakteristikami pracujících (společenská participace, racionalizační, umělecká činnost atp.), viz blíže [Jelmejev, Mjalkin 1973]. Také některé výsledky mezinárodního srovnávacího výzkumu *Automatizace a průmysloví dělníci* svědčí o větší podobnosti těchto sociálních charakteristik u dělníků automatizovaného a neautomatizovaného provozu v jednom společenském systému než u dělníků v podobných prozvech v různých sociálně ekonomických podmínkách.

II. K výzkumu podmínek rozvoje lidské osobnosti

1. Otázka disponibilního času

Paralelně s procesem vytváření podmínek rozvoje lidské osobnosti i změnou charakteru převážné části společenské práce (a velký podíl tohoto rozvoje bude probíhat mimo pracovní dobu) vystupuje do popředí i ta funkce „čtvrté komponenty“, orientující společnost na tvořivý rozvoj lidské osobnosti, resp. na plné využívání vytvořených možností tohoto rozvoje. Je-li základní hodnota rozvinutého socialismu „člověk ve vlastním smyslu“ se základními znaky této hodnoty, jako jsou „aktivita, uvědomělé úsilí a současně spontánní prožívání doby, sjednocení individuálního života se životem společenského celku“ [Máchová 1975 : 16—18], je však zároveň nezbytné současně s vytvářením materiálních podmínek k této hodnotě vychovávat.

Základním předpokladem k širokému akceptování uvedených hodnot je ovšem především charakter práce, neboť „... čím méně upoutává práce dělníka svým vlastním obsahem a způsobem svého provádění, ... tím ... méně se z práce těší jako ze hry svých vlastních tělesných a duševních sil“ [Marx, Engels 1951 : 122].

Perspektivní tendence ve vývoji socialistického způsobu života a možností harmonického rozvoje osobnosti se projevují v dlouhodobém měřítku především postupnou změnou významu faktoru pracovní a faktoru mimopracovní doby.

V etapě zavádění strokové výroby a průmyslové revoluce byla, jak výstižně poznamenává Owen ve svých *Esejích o formování lidského charakteru*, „mnohem větší pozornost věnována zdokonalování surovin, dřeva a železa, než zdokonalování těla a ducha“ [Owen 1840 : 31]. Tato situace se stále silněji vyhrocovala s postupem kapitalistického výrobního způsobu, tak, jak se prosazovala tendence kapitálu na jedné straně vytvářet volný čas, na druhé straně jej přeměňovat v nadpráci. Došlo k paradoxní situaci, kdy „nejrozvinutější stroje ... nutí dělníka pracovat déle, než kolik pracuje divoch nebo než pracoval on sám s těmi nejjednoduššími, nejprimitivnějšími nástroji“ [Marx,

Engels 1974 : 340]. Čím více se v kapitalismu vyvíjel tento rozpor, tím více začalo být zřejmé, že růst výrobních sil společnosti už nadále nemůže být svazován s přivlastňováním cizí nadpráce, že svou nadpráci si musí přivlastnit sama dělnická třída. S tímto přivlastňovacím aktem, jímž je principiální změna výrobních vztahů, přestává existovat volný čas v dosavadní protikladné formě, „stanou se na jedné straně mírou nutné pracovní doby potřeby společenského individua a na druhé straně rozvoj produktivní síly bude tak rychlý, že ačkoli bude výroba propočtena na bohatství všech, vzroste pro všechny i volný čas“ [Marx, Engels 1974 : 339]. Zespolečenštění výrobních prostředků vytváří stále reálnější možnosti, aby se konečným cílem a výsledkem výrobního procesu stala sama lidská společnost, tj. sám člověk ve svých společenských vztazích. Stává se stále zřejmější a aktuálnější skutečnost, že „všechno, co má pevnou formu, jako produkt atd., se jeví jen jako moment, pomíjivý moment v tomto pohybu. Bezprostřední výrobní proces se sám jeví jen jako moment. Podmínky a zpředmětnění tohoto procesu jsou samy rovněž jeho momenty a jako jeho subjekty se jeví pouze jeho individua, ale individua ve svých vzájemných vztazích, které jak reprodukují, tak i nově produkují. Je to jejich vlastní neustálý proces pohybu, v němž se obnovují právě tak jako svět bohatství, který vytvářejí“ [Marx, Engels 1974 : 344].

Čím více se tedy v nových společenských podmínkách mění charakter práce a zkracuje se doba nutná k práci, roste doba, kterou může člověk disponovat k rozvoji své osobnosti. V tomto směru však není možno přehlédnout vzájemnou souvislost doby pracovní a mimopracovní, jak ji formuloval K. Marx: „Volný čas, který je i dobou oddechu, i dobou pro vyšší činnost, samozřejmě přeměnil toho, kdo jím disponuje, v jiný subjekt, takže jako tento jiný subjekt vstupuje do bezprostředního výrobního procesu. Vzhledem k člověku, který teprve vzniká, je tento pracovní proces zároveň školou disciplíny, a vzhledem k člověku, který již vznikl a v jehož hlavě existuje akumulované vědění společnosti, představuje praxi, experimentální

vědu, vědu materiálně tvořivou a zpřeměňující se. A pro oba, pokud práce vyžaduje praktické přiložení ruky k dílu a volný pohyb, jako v zemědělství, je fyzickým cvičením“ [Marx, Engels 1974 : 344].

Ekonomie času. úspora pracovní doby v Marxově pojetí, koresponduje především s neustálým rozvojem produktivní síly člověka. Marx hovořil v souvislosti s hodnocením redukce nutné práce na minimum o důsledcích a možnostech, které z tohoto procesu pro člověka vyplývají — „umělecké, vědecké atd. vzdělávání individuů díky času, který se pro všechny uvolnil a díky prostředkům, které byly vytvořeny...“ [Marx, Engels 1974 : 336]. Na druhé straně však nelze vedle jednoho předpokladu, který se otevírá, tj. růst volného času zkracováním nutné pracovní doby a změna v charakteru práce, nebrat v úvahu druhý předpoklad, tj. nutné adekvátní hmotné prostředky k tomuto rozvoji, prostředky, jichž je v socialistické společnosti možno pro všechny dosáhnout růstem produktivity práce, důsledným uplatňováním vědeckotechnického pokroku.⁷ Veškeré výzvy k zastavení ekonomického růstu a názory na škodlivost vědeckotechnického rozvoje či růstu životní úrovně společnosti, ať už vedené z pozic maoismu nebo neomalthusianství, se v podstatě snaží zabránit dotváření materiálních podmínek pro všestranný růst lidské osobnosti. Nejde o to zkrátit pracovní dobu na minimum a ve skrovných podmínkách, limitovaných slabým rozvojem výrobních sil, doufat v rozvoj člověka pouhou ideou, na druhé straně ovšem ani vysoký stupeň hmotného blahobytu a bohatá materiální spotřeba není dostačující podmínkou rozvoje člověka, pokud je tento blahobyt dosahován s vypětím fyzických a duševních sil, při němž už nezbyde čas na mimopracovní rozvoj osobnosti. Vyjádřeno Marxovou myšlenkou — „skutečná ekonomie záleží v úspoře pracovní doby... tato úspornost je však totožná s rozvojem pro-

duktivní síly. Nejde tedy o to zříkat se požitku, nýbrž rozvíjet produktivní síly a schopnosti k výrobě, a tedy i schopnosti a prostředky požitku. Schopnost požitku je jeho podmínkou, tedy jeho prvním prostředkem, a tato schopnost znamená rozvoj nějaké individuální vlohy, produktivní síly“ [Marx, Engels 1958 : 343].

2. Problém spolehlivosti prognózy životního způsobu

Při tvorbě prognózy životního způsobu, podobně jako při přípravě sociálních plánů a při rozboru záměrů tvorby systému řízení sociálních procesů, je nezbytné předem si vyjasnit zásadní otázku, která má význam i pro teorii řízení obecně: Jaké procesy, probíhající ve společnosti, jsou prognózovatelné a s jakou pravděpodobností a efektivností plánovatelné a konečnou říditelné? Co je příčinou rozdílů v efektivnosti a jaké důsledky z toho vyplývají pro výzkum časové vymezených perspektiv vývoje životního způsobu?

Uvažujeme-li konkrétně například o možnosti prognózy v různých vědách a různých problémových okruzích, lze obecně konstatovat, že od přírodních směřem ke společenským vědám se možnosti prognózovat objektivně snižují, prognóza se metodicky začíná lišit od extrapolace minulosti. Tyto možnosti se dále snižují v oblasti technických prognóz, kde již začíná působit na naše schopnosti modelování či jiného vyjádření příliš velké množství proměnných a vstupních hodnot. Ještě složitější je situace v oblasti prognóz ekonomických a dále prognóz sociálních či dokonce prognóz rozvoje vědomí, a to úměrně intenzitě působení subjektivních činitelů. Podstata narůstajícího pravděpodobnostního a alternativního charakteru předpovědi s postupem k vyšším formám vývoje hmoty je vystižena Engelsovým výrokem z dopisu H. Starkenburgovi: „Čím více se oblast, kterou právě zkoumáme,

⁷ Setkáváme se zde s takovýmto okruhem: Významným činitelem růstu produktivity práce, růstu materiálních podmínek rozvoje lidské osobnosti a ekonomických předpokladů zkracování pracovní doby je člověk; aby byl však člověk skutečně akcelerujícím elementem v těchto procesech, musí mít k dispozici více volného času, lepší materiální podmínky atd. atd. S větším vyhrcočením, avšak o to ilustrativněji vyjádřil tento problém vztahu rozvoje ekonomiky a jedince V. I. Lenin. Ve

statí *Velká iniciativa* hovoří o jakémsi začarovném kruhu: „aby se zvýšila produktivita práce, je třeba se zbavit hladu, a abychom se zbavili hladu, je třeba zvýšit produktivitu práce“. Lenin ukazuje východisko z tohoto paradoxu: „podobné rozpory se v praxi řeší prolomením tohoto začarovaného kruhu, přelomem ve smýšlení mas, hrdinskou iniciativou jednotlivých skupin, která má v tomto přelomu často rozhodující význam“ [Lenin 1955 : 420].

vzdaluje od ekonomické, a čím více se bude blížit oblasti čistě abstraktně ideologické, tím spíše zjistíme, že se v jejím vývoji uplatňují náhody, tím klikatější bude její křivka.“

V komplexu problémů, jakým je životní způsob, lze základní dělitko klást zřejmě takto: Podmínky životního způsobu (resp. rozvoje lidské osobnosti), například institucionálního a materiálního charakteru, lze buď prognózovat (např. přírodní a geografické prostředí), nebo prognózovat a řídit s celkem vysokou pravděpodobností, neboť jsou přímo ovlivnitelné rozhodnutím řídicích orgánů (viz např. rozhodnutí o zkrácení či prodloužení výuky na různých typech škol, zkrácení pracovní doby, materiální podpora mladých manželství atp., i když ovšem zde nelze k rozhodnutí přistupovat subjektivisticky bez ohledu na konkrétní objektivní podmínky). U prognózy sfér, které souvisí s vědomím lidí, pohybem jejich hodnot atd., je nutno počítat s menší spolehlivostí, neboť se jedná o pole, v němž se do hry dostává množství sil více či méně spontánního charakteru.⁸ Spontánnost těchto sil je na jedné straně vítaná a předčí často všechny prognózující a plánující orgány co do fantazie a iniciativy lidí, na druhé straně však někdy může docházet k pohybu, který není zcela v souladu s řídicími záměry. Aplikujeme-li tento poznatek na prognostickou práci v oblasti životního způsobu, lze vyčlenit dvě skupiny faktorů jeho rozvoje, v nichž lze předpokládat různou pravděpodobnost splnění prognózy a nakonec i plánu a různé možnosti, jak tuto pravděpodobnost zvýšit. Jsou to jednak společenské podmínky ovlivňující způsob života (materiálního a institucionálního charakteru), jednak samy činnosti a vztahy lidí, vycházející z těchto podmínek.

Pokud toto dělení aplikujeme na uvedené čtyři skupiny faktorů spolupůsobících na rozvoj socialistické osobnosti, lze zhruba konkretizovat, jakými podmínkami materiálního a institucionálního rázu jsou tato faktory ovlivňovány. Provedme ales-

poň v předběžném nástinu pokus o takovou konkretizaci:

ad 1. Stupeň automatizace výrobních procesů, způsob odměňování, růst vybavení moderními pracovními prostředky, odstranění namáhavé fyzické práce, rychlost přechodu na nové, pokrokové způsoby výroby, způsob urychlování cyklu výzkum-vývoj-výroba atd.

ad 2. Vzdělávací systém, výběr a počet přijímaných žáků a posluchačů, struktura látky, způsob výuky, materiální podmínky rozvoje kultury, kulturní politika.

ad 3. Růst množství a jakosti služeb, spotřebního zboží a zkracování pracovní doby, růst množství, plochy a kvality bytů, úroveň zdravotnické péče atp.

ad 4. Formy účasti na řízení společnosti.

V této části objektivních podmínek rozvoje životního způsobu nacházejí vyústění prognózy vědy a techniky, které přinášejí údaje o obecných možnostech vytvoření nových, dokonalejších podmínek a prostředků rozvoje člověka, dále prognózy ekonomiky, které tyto možnosti ukazují prizmatem vývoje hospodářských možností,⁹ konfrontují náklady a přínosy vědeckotechnických inovací a další perspektivy vývoje výrobních vztahů.

Sociální prognóza jednak akceptuje možnosti, resp. důsledky, vyplývající z uvedených vědeckotechnických a ekonomických analýz a prognóz, jednak ukazuje nutné další nasměrování vývoje těchto oblastí. V dalším výzkumu bude třeba hlouběji poznávat, konkretizovat a analyzovat procesy, které bezprostředně či zprostředkovaně¹⁰ ovlivňují působení výše vymezených skupin faktorů a konkretizovat úkoly plynoucí z poznání objektivních vývojových zákonitostí socialistického životního způsobu, tzn. vypracovat konkrétní prognózy k určitým časovým horizontům, které by byly východiskem, resp. orientačním bodem prognóz ekonomických a vědeckotechnických. Oscilace variant prognózy pro nejbližší etapy vývoje společnosti může přitom teoreticky probíhat mezi různými variantami ekonomického roz-

⁸ Blíže viz např. [Filáček, Illner, Kutta, Soukup 1973 : 161–179]. Problém je ilustrován na příkladu československého pronatalitního programu.

⁹ Srov. např. výsledky výzkumu perspektiv československé ekonomiky [Problémy 1974].

¹⁰ Zprostředkovanost se zde může projevovat jednak z hlediska časového – existence přechod-

ných období, v nichž jsou zdůrazňovány určité hlavní články, viz např. etapu industrializace, budování materiálně technické základny, jednak z hlediska prostorového – kdy je např. třeba homogenizovat různé úrovně určité společnosti v různých oblastech atp.

voje, které s sebou logicky nesou důsledky ve spotřebě, charakteru práce a vůbec utváření životního způsobu. Může probíhat i mezi různými způsoby využívání společenských zdrojů. V těchto teoretických mezích je třeba hledat optimum, jež však je ovlivněno i začleněním dané společnosti do integrované soustavy s určitými dlouhodobými cíli.

Důležitou a teoreticky velice náročnou otázkou je stanovení kritéria, resp. ekvivalentu, který by sloužil jako doporučující faktor při volbě různých variant (taktické i strategické) dlouhodobého sociálně ekonomického vývoje. Pro etapu organického spojování předností socialismu a přínosů vědeckotechnické revoluce bude toto kritérium zřejmě postupně nutno budovat na základě nového typu ekonomické racionality, na základě ekonomie času [Richta 1963 : 37—38]. Ukazatelem, který bude v tomto pojetí koneckonců schopen vyjádřit vztah ekvivalence mezi různými variantami již výše zmíněného spektra společenských aktivit, je disponibilní čas pro rozvoj člověka. Ve světle tohoto kritéria se pak jeví pokrok bezprostřední výroby, postup vzdělání, zdokonalení služeb atp. v socialistické společnosti především jako způsob uvolňování prostředků pro rozvoj tvůrčích sil člověka.

Jaké problémy a jaké perspektivy se otevírají před dalším výzkumem otázek socialistického životního způsobu a společenského rozvoje lidské osobnosti v podmínkách socialismu? Po prvním teoretickém přiblížení ke kategorií životního způsobu, ústícím do tvorby statického modelu, vycházejícího z určitého předběžného členění komplexu životního způsobu na operacionalizované komponenty, bude zřejmě další výzkum postaven před otázkou, jak vnést do tohoto modelu dynamiku,¹¹ respektive jaký model vytvořit, jak kategorii životního způsobu strukturovat, aby byly postizitelné jeho základní vývojové tendence a přitom zachována komplexnost reality, dialektika objektivních a subjektivních faktorů. Současně s poznává-

ním dynamických tendencí v utváření životního způsobu a kauzálních i funkčních vztahů mezi skupinami ovlivňujících faktorů a komponent a různých způsobů jejich zprostředkování bude třeba zkoumat i možnosti efektivního prognózování, plánování a řízení životního způsobu ve smyslu všestranného společenského rozvoje lidské osobnosti. V souvislosti s tím bude třeba i uvážit způsob formování základních materiálních, kulturních, institucionálních a dalších podmínek rozvoje socialistického životního způsobu, a to především s důrazem na jeho profilující rysy — kolektivnost a sociální rovnost. Na to navazuje i nutnost dále identifikovat, analyzovat a předvídat rozpory mezi potřebami rozvoje jednotlivých komponent životního způsobu a podmínkami tohoto rozvoje.

Úkol cílevědomě utvářet socialistický životní způsob členů naší společnosti, který stojí před socialistickou společenskou teorií i praxí, není jednoduchý. Jeho postupné řešení je však jedním z předpokladů dosažení cílů rozvinuté socialistické společnosti.

Literatura

- Bestužev-Lada, I. V.: *Social Needs: Analysis and Forecasting*. Referát na VIII. světovém sociologickém kongresu v Torontu. Moskva, Sovětská sociologická společnost 1974.
- Bestužev-Lada, I. V.: *Socialnoje prognozirovaniye*. Moskva, AN SSSR 1975.
- Filáček, A. - Illner, M.: *Problémy efektivnosti sociálních programů*. In: Kutta, F. - Soukup, M. a kol.: Sociální efektivnost a sociální plánování. Praha, ÚFS ČSAV 1975.
- Filipcová, B. - Filipec, J.: *Vybrané teoretické a metodologické problémy prognózování vývoje socialistického způsobu života*. In: Sborník ekonomických studií. Praha, SPK 1973.
- Filipcová, B. - Filipec, J.: *Různoběžky života. Zápas o socialistický způsob života*. Praha, ÚFS ČSAV 1974.
- Hrůza, I.: *Socialistický způsob života a zákonitosti jeho rozvoje*. Filozofický časopis 1974, č. 6.
- Illner, M. - Filáčková, J. - Loukotová, V. - Foret, M.: *Ukazatele způsobu života v čes-*

¹¹ V průběhu prognostických prací v této oblasti bude třeba respektovat různé možnosti prognózování různých prvků komplexu socialistického životního způsobu a specifickou formu, adekvátní jejich charakteru. Ani v budoucnu, po dalším intenzivním výzkumu, nebude možno v řadě případů hovořit o takové formě prognózy, ale ani

analýzy, jaká je dnes typická např. pro dobře kvantifikovatelné prvky vědeckotechnických nebo ekonomických prognóz. Dosud zbývá k rozboru mnoho stránek složité problematiky socialistického životního způsobu, které nejsou k dispozici ani v někdy odmítané esejistické formě.

- koslovenské statistice. Praha, ÚFS ČSAV 1975.
- Jelmejev, V. J. - Mjalkin, A. V.: *Jedinstvo ekonomického a sociálního progressa*. In: *Kommunism i socialnyj progress*, Lenin-grad, 1973.
- Kutta, F. - Soukup, M a kol.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1974.
- Lenin, V. I.: *Velká iniciativa*. Spisy sv. 29. Praha, SNPL 1955.
- Máchová, J.: *Hodnoty a společnost*. Praha Mladá fronta 1975.
- Maršík, M. - Ruml, V.: *Filozofická problematika člověka a její východiska*. Filozofický časopis 1975, č. 4.
- Marx, K. - Engels, B.: *O umění a literatuře*. Praha, Svoboda 1951.
- Marx, K. - Engels, B.: *Teorie o nadhodnotě I. díl*, Praha, SNPL 1958.
- Marx, K. - Engels, B.: *Rukopisy Grundrisse*. II. díl, Praha, Svoboda 1974.
- Owen, R.: *Essays on the Formation of the Human Character*. London, 1840.
- Problémy československé ekonomiky roku 1990*. Praha, EÚ ČSAV 1974.
- Richta, R.: *Komunismus a proměny lidského života. K povaze humanismu naší doby*. Praha, Socialistická akademie 1963.
- Šulc, O.: *K možnostem prognostického přístupu při výzkumu socialistického způsobu života*. Sociologický časopis 1973, č. 6.
- Vinogradov, V. G. - Gončaruk, S. I.: *Zakony obščestva i naučnoje predviděniye*. Moskva. Izdatelstvo političeskoj literatury 1972.

Резюме

Слива И.: К вопросу направленности исследований перспектив и условий социалистического образа жизни

Для современного этапа построения развитого социалистического общества характерно, что источники динамики заложены в гармоническом сочетании воздействия научно-технических, социально-политических, идеологических и культурных преобразований. На первый план выдвигается значение общественного развития сил и способностей каждого человека, формирование социалистического образа жизни.

В первой части статьи рассматривается вопрос структурализации категории образа жизни, делается сводка некоторых подходов к разделению образа жизни на отдельные слагаемые. Автор пытается найти такую структуру этой категории, которая позволила бы выявить тенденции к формированию социалистического качества образа жизни. Отправной точкой является попытка определения основных групп факторов влияющих на всестороннее общественное развитие личности. С этой точки зрения автор выделяет четыре слагаемых (или группы слагаемых) образа жизни — труд, духовная жизнь, жизненные условия и отноше-

ние к коллективу и обществу. При выборе этих слагаемых значительное внимание уделяется их воздействию на развитие личности.

Во второй части статьи рассматриваются предпосылки развития личности, в частности вопрос о соотношении рабочего времени и свободного. Автор пытается ответить на вопрос какие общественные процессы и с какой степенью вероятности и эффективности можно предвидеть, а следовательно, и управлять ими. С учетом сложной опосредованности влияния управления на поведение и сознание людей автор намечает группы условий, (материальных, культурных, институциональных), с помощью которых можно влиять на развитие социалистического образа жизни.

Summary

Sliva J.: On the Orientation of Research into Prospects and Conditions of the Socialist Way of Life

It is typical of the contemporary epoch of building up a developed socialist society that it finds the sources of its dynamics in the possibilities of a harmonic action of scientific and technological, sociopolitical, ideological and cultural changes. The relevance of the social development of every man's powers and abilities, of the formation of the socialist way of life is coming to the fore.

In its first part, the paper is concerned with the problem of the structuralization of the way-of-life category. It summarizes some of the present approaches to its breakdown into components and endeavours to find a structure satisfying the need to reveal the tendencies aiming at the socialist quality of the way of life. The starting point here is the endeavour to identify the basic groups of factors affecting the all-round social development of the personality. From this point of view, four components (groups of components) of the way of life are then sorted out - work, spiritual life, living conditions and relation to the collective and to society. In their selection, attention is paid to the influence they exert upon personality development.

The second part of the paper is devoted to the conditions of this development, first of all to the problem of the relation between working time and the so-called available time. Further, an attempt is made to answer the question as to what social processes are predictable and ultimately manageable, and in what degree of probability and effectiveness. In compliance with the knowledge concerning the complex mediation of the effect of management upon the behaviour and consciousness of people, groups of conditions (of a material, cultural and institutional nature) capable of influencing the development of the socialist way of life in the above-mentioned classification are outlined